Василь Пахаренко

НІГІЛІСТИЧНА СТРАТЕГІЯ У СУЧАСНОМУ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВІ: СТИСЛИЙ ОГЛЯД

Постановка проблеми

Однією з провідних у сучасному вітчизняному літературознавстві, гуманітаристиці загалом, а також у публіцистиці залишається шевченківська тема. Це пов'язано з наближенням 200-літнього ювілею поета, з підготовкою багатотомної «Шевченківської енциклопедії», з загостренням національної проблематики у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Помітним, вагомим словом у сучасному шевченкознавстві стали, зокрема, дослідження Ю. Барабаша, Тетяни Бовсунівської, Г. Грабовича, Лесі Генералюк, О. Гриценка, І. Дзюби, М. Жулинського, Оксани Забужко, Ніли Зборовської, І. Зварича, П. Іванишина, Г. Клочека, Тетяни Мейзерської, В. Мовчанюка, Марії Моклиці, М. Наєнка, Д. Наливайка, Є. Нахліка, С. Росовецького, Т. Салиги, Валерії Смілянської, Зінаїди Тарахан-Берези, Л. Ушкалова, Ніни Чамати, Вал. Шевчука, Оксани Яковини, В. Яременка та інших авторів. Згадані праці – різновекторні, іноді гостро дискусійні – промовисто виявляють, та ба – формують логіку розвитку сьогоденної української гуманітаристики.

Але нерідко з'являються й інші, принципово відмінні публікації на шевченківську тематику. Тут виявляється неґативне (найчастіше категорично неґативне) ставлення до поета. Окреслити рушійну підоснову, глибинну мотивацію та специфіку аргументів таких виступів і є **метою пропонованої статті**. Неґацію спричиняє в одних випадках нездатність відчувати, розуміти специфіку, енерґетику, глибину Шевченкового слова (глухота до Шевченка), в інших – навпаки, добре усвідомлення суті поетового патосу, але різке його неприйняття, себто світоглядово-естетична несумісність.

Виклад основного матеріялу

Перші представники нігілістичного підходу дали про себе знати уже з появою першого «Кобзаря» 1840 р. Це ті критики, що оцінювали «всю нинішню штучну малоросійську поезію» як «пустощі й забаганки», критики, що писали: «Жаль бачити пана Шевченка, коли він калічить думку й російську мову, підробляючись під хохляцький лад! Він має душу, має почуття, і його російські вірші, ймовірно, могли б додати частку хорошого в нашу справжню російську поезію» (Н. Полевой) [цит. за 1, с. 84]. Ще поблажливість, ще далекоглядно-компліментарний тон з явною метою принадити до «справжньої» російської літератури ще одного талановитого інородця-провінціяла.

Але на все це Шевченко відповів нищівними протиімперськими інвективами, і то одразу, уже в «Гайдамаках». Тому, скажімо, «несамовитий Віссаріон», затятий великоросійський шовініст, уже не панькається з поетом, резонно пізнавши у ньому непримиренного ворога: «Здоровий глузд у Шевченкові має бачити осла, дурня і хама, а до того гіркого п'яницю любителя "гарілки" з патріотизму хохлацького... Шевченка заслали на Кавказ солдатом. Мені не жаль його, був би я його суддею, зробив би не менше. Я відчуваю особисту ворожість до такого штибу лібералів» [1, с. 440].

Свій внесок у нігілістичне шевченкознавство зробила й тогочасна російська урядова цензура, прямо вказуючи мотиви своїх рішень. Наведу для прикладу втинок із висновку цензора, «действительного статского советника» А. Тройницького про можливість дозволити друге видання «Кобзаря». Роблячи ретельну характеристику творів «Кобзаря» першого, цензор, зокрема, виносив такий вердикт: «У першій із цих пісень – "Думи мої, думи мої..." – надто гірко висловлюється скорбота автора про знищення козацької вольности над могилою якої, за словами його, "орел чорний сторожем літає", і сум його на чужині себто на півночі Росії, за батьківщиною його Україною. Цю пісню я вважав би за краще вилучити зовсім із другого видання поем Шевченка: у ній майже немає вельми осудугідних віршів, окрім хіба вищенаведених, проте загальна думка її ворожа злиттю Малоросії з Великоросією» [2, с. 368].

Сьогоднішні шевченкофоби – переважно *постмодерністи* за світосприйманням. Нерідко їхні писання є «низовою», вульгарною переробкою (примітивізацією й радикалізацією) деяких ідей «високого» постмодернізму (характерний зразок – провокативно-скандальна книжка епатажного журналіста О. Бузини «Вурдалак Тарас Шевченко»).

Різні автори демонструють різний ступінь неґації – від поміркованої до фанатично ненависної. Відносно обережна критика звучить у виступах одесита Б. Сушинського – романі-есеї «Тарас Шевченко: геній – в самотності» [3] та низці статей в одеській періодиці [4; 5; 6]. Ці виступи явно претендують на сенсаційність, хоча нічого посутньо нового, оригінального не додають. Їхній викривавчий патос скерований насамперед проти всуціль примітивної й стереотипної «нашої шевченкіани». На противагу їй Сушинський береться намалювати образ митця-генія – «об'єктивний», «багатогранний», а тому суперечливий, неприкрашений. Слідом за слідчими-жандармами дорікає поетові за невдячність до імператорської родини, пеняє за буцімто негідну поведінку під час слідства в Оренбурзі, виголошує заплутану тираду, нібито «велич Шевченка – не в геніальності його поезії.., а в тому ореолі мученика, якого він зумів витворити» [див. 3, с. 5–8]. Схожих сентенцій, а ще зі школи відомих біографічних фактів, що подаються як сенсаційні відкриття, у Сушинського через край.

Усі докори та розмірковування робляться з висоти нав'язливо демонстрованих лицарських, шляхетських моральних позицій автора. В унісон із такою самоідентифікацією одна з газет у вступі про Б. Сушинського під назвою «Рыцарь Ордена Пера и Чести» так представила його (певно, з його ж таки слів): «…Перший віце-провідник Союзу Аристократів», «шляхетний лицар і ясновельможний князь», «письменник-лицар», «один із фундаторів Міжнародного лицарського Ордену Архистратига Михаїла (штаб-квартира в Чернівцях), а також Всеукраїнського лицарського Ордену Георгія Милосердного, для якого написав Статут і став Магістром цього Ордену».

Уже з самої такої рекомендації цілком виходить на яв психологічне підґрунтя критики. Її ж надуманість, безпідставність переконливо довели у полемічних публікаціях Є. Прісовський та І. Дзюба [див. 7; 8, с. 26–54]. Зокрема І. Дзюба слушно наголошує: Б. Сушинський, вочевидь, не шевченкофоб, а український патріот, «але сподобився наговорити про Шевченка такого, на що й усі шевченкофоби разом не спромоглися… Можна припустити, що були в Сушинського найкращі наміри. Хотів вийти за межі канонізації Шевченка, показати його як складну й суперечливу постать. Але забракло розуміння Шевченкової доби та його творчості, зате через край били зарозумілість і бажання сказати щось нечуване… замість вслухатися в Шевченка» [8, с. 54].

Нібито з феміністичних позицій ще войовничіше атакує поета харків'янка, доктор філософії, професор катедри теорії культури і філософії науки Харківського національного університету

ім. В. Каразіна Ірина Жерьобкіна [див. 9]. Націоналізм у цілому вона вважає типово чоловічим дискурсом влади, відтак націоналіста Шевченка – ворогом українського фемінізму. Його героїні-жінки, мовляв, не задумуються, не сумніваються, бо здатні лише на тваринні почуття, бо «уподібнені речам, нерефлективним тілесним машинам бажання». Натомість у російських поетів жінки живуть у світі морального сумління. Як бачимо, дослідниця здійснила оксиморонне поєднання непоєднуваного: фемінізму і великоросійського шовінізму (така амальгама – пригадаймо – закономірна для порогового постмодерністського мислення). Заради цього поєднання їй довелося не добачити, пересмикнути, спотворити цілу низку ключових фактів та ідей. Ґрунтовні спростування цих інтелектуальних маніпуляцій представила Ніла Зборовська у книзі «Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків» [10, с. 47–50].

Особливо масований, непримиренно-радикальний наступ на Шевченка здійснили Н. Ґреков, К. Дерев'янко і Ґ. Бобров. Вельми промовиста уже самоатестація цих авторів: релігієзнавець, філософ, психолог, психіатр, старший викладач катедри релігієзнавства Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, мешкає у Луганську (К. Дерев'янко); письменник і журналіст, член Спілки письменників Росії, головний редактор мережного ресурсу okopka.ru., мешкає у Луганську (Г. Бобров); мер м. Олександрівське Артемівського району, перед тим був членом Луганської міськради від Партії регіонів, помічник голови Усевеликого Війська донського в Україні (Н. Ґреков).

2005 р. вони видали книжку з промовистою назвою «Тарас Шевченко – крестный отец украинского национализма». Ця праця не літературознавча, навіть не ідеологічна, а відверто контрпропаґандивна, тому аргументація у ній украй спрощена, простолінійна, по-шулерськи змонтована (як в аґітках недобросовісних політиків перед виборами). Автори практично відверто зізнаються, що ненавидять націю, серед якої живуть, ненавидять остільки, оскільки вона є неповторна, самодостатня і прагне самостійности, оскільки вона є Україною, а не Малоросією – блідою копією Великоросії. Через те й скеровують вістря свого гніву саме проти Шевченка – духовного батька України.

Уже в першому уступі книжки українофоби декларують і свою глухоту до Шевченка, і суто контрпропаґандивну місію: «На початку 90-х настала пора перечитати Тараса Шевченка. Не те, щоб душа просила. Швидше – навпаки. Після вивчення в школі нічого такого вона швидше не просила. Але надто вже часто й надокучливо зазвучали щоденно зусебіч це ім'я і його рядки» [11, с. 4].

Для авторів книжки націоналізм загалом, а український насамперед – річ жахлива, огидна, безглузда; про те, що самі сповідують і нав'язують читачам найреакційніший варіянт російського націоналізму, вони не здогадуються, чи вдають, що не здогадуються. На їхнє переконання, основою творчости Шевченка є ненависть до *всіх* росіян і до самої Росії як нації. Для доказу наводять рядки, у яких поет гостро критикує російську самодержавно-тоталітарну владу та імперське загарбання України. Отже жодного розмежування Росії самодержавної, імперської і ліберальної, демократичної, гуманної, правдолюбної. А Шевченко таку межу бачив і враховував…

З метою розворушити в душах читачів українофобські – навіть не тільки думки, а й інстинкти, автори «Крестного отца…» представляють Шевченка абсолютним утіленням зла: він мізантроп, бо твердив: «Люди – это змеи», він проповідник класової й національної зненависти, кровожерний «первый украинский большевик» [11, с. 145]. «Писака (так знущально йменують Шевченка Н. Ґреков та його колеги. – *В. П.*) вовсе не является народным поэтом» [11, с. 164], бо народ, мовляв, миролюбний; нарешті, він – противник української культури, бо та, виявляється, непереборно тяжіла і тяжіє до російської. До всього цього Шевченко – жахливо аморальний тип. Ось тільки назви кількох підрозділів книжки: «Гордыня», «Славолюбие», «Без покаяния», «Пьянство», «Лицемерие», «Шевченко – эротический». Зрозуміло, що такий поет – брутальний атеїст і навіть сатаніст. Вирвавши з контексту рядок «Наробив Ти, Христе, лиха!», на його основі контрпропаґандисти роблять висновок: «Якого ж зла наробив Христос? і кому? Відповідь давно відома: врагу роду людського, князеві світу сього. Йому і служив Шевченко, продавши душу свою за славу» [11, с. 113].

Такому ось демонізованому Шевченкові автори протиставляють Гоголя, показуючи його як ідеал проросійського, а тому й високоморального набожно-православного українця, видатного письменника.

Що на це скажеш. Політпроп – він і є політпроп, чи то червоний, чи то біло-синьо-червоний. Мотиви, логіку, «вагу» арґументів великоросійських контрпропаґандистів вичерпно проаналізував І. Дзюба у вже згадуваній книжці «Шевченкофобія в сучасній Україні» [див. 8, с. 6–26].

У цій самій книжці, а також у статті «Алергія на Шевченка», науковець ґрунтовно осмислює парадоксальну ситуацію, що склалася довкола поета сьогодні: якісно зростає потенціял наукового шевченкознавства, але невпинно деґрадує шевченкознавство

популярне, насамперед шкільне, «зменшується читацький – а не ритуальний – інтерес до Шевченка в суспільстві» [8, с. 55].

Причин такого стану Дзюба бачить кілька.

1. Наступ неоколоніялізму, культурна експансія: «Щоб нація втратила свою життєздатність, дуже важливо дискредитувати основні опорні конструкції її національного самоусвідомлення. І тут, звичайно, Шевченка ніяк не обійти» [8, с. 55].
2. Втрата багатьма нинішніми українцями, особливо проросійськи зорієнтованими, глибини національного почуття і міри переживання України – її долі, її образу, навіть її природи, якими дихає поезія Шевченка.
3. Притуплення історично пам'яти чи – ще гірше – здатности співчувати людському горю. Чимало наших сучасників навіть не уявляють, або й не хочуть знати, яким жахливим було колоніяльне минуле України, скільки смертей, страждань, утрат принесло.
4. «…Шевченків мовний і образний арсенал не цілком резонує з досвідом сучасної міської людини, вимагає від неї певного "вживання" в зовсім інший побут» [8, с. 57].
5. Нарешті – «варварська форма ідолопоклонства, яким частина нашої патріотичної публіки карала й карає великого поета… Це може відштовхнути і доброзичливу інтелігентну людину, а недоброзичливій дає ой яку поживу!» [8, с. 58].

Завершує ж академік свій розмисел особливо важливою в контексті аналізованої дослідницької парадигми тезою: «Будучи нетерпимими до блюзнірства, профанацій і фальсифікацій, не плекаймо нетерпимості до критичного погляду на якісь аспекти творчості Шевченка чи риси його особистості, коли цей критичний погляд позначений уважністю і шанобливістю до "трудів і днів" великої людини. Адже саме такий підхід – найбільш перспективний у проекції на історичне майбуття» [8, с. 58].

Висновки

Що ж, нігілістичне шевченкознавство було, є і буде. Спроби його заборонити, знищити, переслідувати в суді тощо – це вчорашній, антиколоніялістський, зовсім не ефективний тип реакції. Інша річ – *переростати* його: фахово переконливо й інтеліґентно стримано критикувати недобросовісні фальсифікації, дискутувати з добросовісними іншодумцями, пам'ятаючи, що тільки в суперечках народжується істина.

Література

1. *Белинский В.* Полное собрание сочинений: В 13-ти т. / Подгот. текста и примеч. К. Богаевской; Ред. Ю. Оксман. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. – Т. 12. Письма 1841–1848. – 596 с.
2. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. / Упоряд.: М. Бутич, І. Глизь, О. Франко. – К.: Наук. думка, 1990. – Т. 2. – 694 с.
3. *Сушинський Б.* Тарас Шевченко: геній в самотності. – Одеса: ЯВФ, 2006. – 464 с.
4. *Сушинський Б.* Його Превосходительство академік Шевченко // Одеські вісті. – 2006. – 11 берез.
5. *Сушинський Б.* Хрестоматійна бузина по-професорському // Одеські вісті. – 2006. – 15 квіт.
6. *Сушинський Б.* Шевченко: історія одного допиту // Инфо-радуга (Общественная газета). – 2006. – № 2/3.
7. *Прісовський Є.* Феномен одеського Бузини // Літ. Україна. – 2006. – 20 квіт.
8. *Дзюба І.* Шевченкофобія в сучасній Україні. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 60 с.
9. *Жерёбкина И.* Женское политическое бессознательное: проблема гендера и женское движение на Украине. – Х.: ХЦГИ: Ф-Пресс, 1996. – 376 с.
10. *Зборовська Н., Ільницька М.* Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків. – Львів: Літопис, 1999. – 336 с.
11. *Греков Н., Деревянко К., Бобров Г.* Тарас Шевченко – крестный отец украинского национализма. – Луганск: Виртуал. реальность, 2005. – 268 с.